

KWARTALNIK HISTORII KULTURY MATERIALNEJ 73 (4), 2025
PL ISSN 0023-5881; e-ISSN: 2719-6496
<https://journals.iaepan.pl/khkm>
the CC BY 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)
DOI: 10.23858/KHKM73.2025.4.011

MIROSLAW ALEKSANDER PŁONKA, *Dzieje parafii w Stryśzowie od początków do 1848 roku*, Wydawnictwo LIBRON, Kraków 2024, ss. 1022, aneks, tabl., ryc. kol., ryc. cz. biał., mapy

Historia regionalna pozostaje obecnie na uboczu zainteresowań historyków, przyzwyczajonych do badania swoich tematów w szerszym kontekście. Powoli ten obszar jest zagospodarowywany przez pasjonatów, którzy z większym lub mniejszym sukcesem odtwarzają dzieje poszczególnych miejscowości. Z tym większym zainteresowaniem należy przyjąć książkę dr. Mirosława Aleksandra Płonki, historyka i historyka sztuki, adiunkta w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, o dziejach parafii w Stryśzowie. Miejscowość, położona obecnie w powiecie wadowickim, ok. 40 km na południowy zachód od Krakowa, jest siedzibą gminy wiejskiej, a na jej terenie znajduje się staropolski dwór, funkcjonujący współcześnie jako oddział Zamku Królewskiego na Wawelu. To właśnie dzieje tej miejscowości i jej mieszkańców na przestrzeni wieków stały się przedmiotem zainteresowań M. Płonki. Warto podkreślić, że chociaż w tytule występuje parafia, to po lekturze całości można stwierdzić, że to dziedzictwo materialne i niematerialne jest tematem przewodnim opracowania, a historia parafii jedynie kanwą dla opowieści o wsiach funkcjonujących w jej obrębie, lokalnej społeczności i zabytkach.

Książka rozpoczyna się obszernym *Wstępem*, w którym autor szczegółowo opisuje metodologię zastosowaną podczas przygotowania i opracowania monografii. Całość podzielona została na osiem rozdziałów. W pierwszym *Fundacja parafii i początki jej istnienia* autor poszukuje najstarszych wzmianek o Stryśzowie, a także przedstawia m.in. wpływ reformacji, a następnie zaborów na funkcjonowanie struktur kościelnych na tych terenach. W drugim pt. *Uposażenie kościelne* opisane zostało nie tylko tytułowe uposażenie proboszczów stryśzowskich, ale również m.in. podstawy funkcjonowania gospodarstwa plebańskiego oraz dodatkowe dochody. Na końcu tej części autor zamieścił podsumowanie przychodów i rozchodów parafii stryśzowskiej. Kolejne rozdziały, *Kościół i pozostałe miejsca kultu* (III) oraz *Budynki parafialne* (IV), dotyczą dziedzictwa materialnego, a więc architektury sakralnej, cmentarzy, kapliczek, czy też stryśzowskiej plebanii. Niejako w opozycji rysują się trzy kolejne części — *Patroni i ich kręgi rodzinne* (V), *Personel duchowny i świecki* (VI), *Parafianie i ich przestrzeń życiowa* (VII) poświęcone w całości ludziom, tj. kolejnym właścicielom Stryśzowa i ich sporom z proboszczami, duchownym oraz innym osobom, dbającym o oprawę nabożeństw, np. organistom i kantorom. Tę część rozważań zamyka bogato ilustrowany fragment o lokalnym budownictwie. Ostatni rozdział *Życie religijne i duszpasterstwo w parafii* stanowi próbę odtworzenia form religijności parafian stryśzowskich. Po *Zakończeniu* autor zdecydował się zamieścić aneks, gdzie w tabeli zestawił dane nie tylko patronów, proboszczów i administratorów, wikariuszy i organistów, ale także samych parafian. Przedstawił również dwie edycje źródłowe, tj. *Zadane pytania i udzielone odpowiedzi ks. Wojciecha Rzepeckiego podczas przesłuchania go przez instygatora sądu konsystorskiego w Krakowie z 11 października 1745 roku* oraz *Inwentarz rzeczy zostawionych w plebanii stryśzowskiej po w[ielebny]m n[ieboszczyku] księdzu [Józefie] Dembińskim 1773*. Całość zamykają spisy, starannie zestawiona bibliografia oraz indeks osobowo-geograficzny.

Konstrukcja pracy nie budzi zastrzeżeń, dodać można jedynie, że tytuł pierwszego rozdziału wydaje się zbyt wąski w obliczu tego, że o fundacji i początkach parafii dowiadujemy się już z jego początkowych fragmentów (s. 37–55). Pozostała część stanowi dokładne studium zmian zachodzących w strukturach kościelnych aż do połowy wieku XIX, należałoby więc rozszerzyć tytuł, nie ograniczając go jedynie do „początków istnienia” parafii.

Autor we *Wstępie* zauważył, że opracowanie jest zainspirowane badaniami nad „polską wsią, pobożnością oraz mentalnością chłopską, z towarzyszącym im nowym spojrzeniem na historię Polski z perspektywy chłopstwa” (s. 21), co znajduje potwierdzenie już w zakresie chronologicznym książki. Słusznie za cezurę czasową uznał też rok 1848, a więc zniesienie pańszczyzny, które faktycznie wpłynęło na kształt lokalnej społeczności. Autor opisał zatem zmiany zachodzące w parafii w ciągu prawie pięciu wieków. Ukazanie małej wspólnoty w długim trwaniu pozwoliło na pełną analizę opisywanych zjawisk, m.in. z zakresu demografii obserwowanej przez pryzmat klęsk elementarnych, epidemii, śmiertelności dzieci, a także gospodarki plebańskiej.

W monografii szczegółowo odtworzono strukturę społeczną parafii wraz z „codziennością” mieszkańców wsi, tj. ich zwyczajami, praktykami religijnymi, ale również ich personaliami. Do tej „codzienności” zaliczyć można również bardzo ciekawie ukazane spory między „panem a plebanem”, a więc napięcia na linii dwór — plebania, z których bodaj najciekawszy to ten rozgrywający się między Kazimierzem Wilkońskim a ks. Wojciechem Rzepeckim na początku wieku XVIII (s. 529–534). Autor, m.in. na podstawie materiałów ze stryszowskiego archiwum parafialnego, bardzo dokładnie opisał przyczyny konfliktu, jego przebieg i rezultaty, niejednokrotnie ubogacając narrację cytataми (np. Wilkoński do proboszcza: „Gdybym nie uważał, żeś ksiądz to bym cię w gębę bił” — s. 531). Takie szczegółowe opisy służą nie tylko ukazaniu mentalności ludzi żyjących kilka wieków temu, ale stanowią wartościowy materiał porównawczy dla innych opracowań.

Przechodząc do kwestii bardziej szczegółowych warto odnotować, że książka powstała w oparciu o niezwykle dokładną kwerendę w materiale źródłowym: autor nie ograniczył się jedynie do archiwów kościelnych, ale sięgnął do ksiąg m.in. sądów ziemskich krakowskich i zatorskich, grodzkich krakowskich, oświęcimskich i sądeckich, a także Archiwum Skarbu Koronnego oraz archiwów zagranicznych. Niezwykle istotnym dla powstania książki były materiały, które autor odnalazł na strychu spichlerza parafialnego w roku 2010 (s. 15), a te, z których korzystał, skrupulatnie wynotował w bibliografii (s. 917–920). W tym miejscu należy jednak wyrazić ubolewanie, że nie pokusił się o przedstawienie pełnego inwentarza archiwum parafialnego, np. w aneksie. Niemniej, wykorzystane materiały pozwoliły na dokładne odtworzenie sekwencji wydarzeń, np. w przypadku pożaru kościoła w Stryszowie (s. 303–304), do którego doszło przez nieostrożność robotników wymieniających pokrycie dachowe świątyni.

Podejście „totalne” do kwerendy dało interesujące efekty. Autor dokonał w wielu miejscach zestawienia lokalnych „legend” przekazywanych najczęściej ustnie z pokolenia na pokolenie z faktami historycznymi, niejednokrotnie weryfikując je, jak w przypadku zabójstwa ks. Józefa Dembińskiego dokonanego przez chłopów ze wsi Marcówka (s. 556–557). Dzięki temu doszło do skonfrontowania przekazu ustnego (legendy), pisemnego (literatura, materiały źródłowe, najczęściej z archiwów diecezjalnych, nieobarczonych subiektywnym spojrzeniem) z opisem wydarzeń z perspektywy lokalnej, często uczestników wydarzeń (na podstawie materiałów znajdujących się w archiwum parafialnym). Tym samym uzyskał materiał do studium trwania pamięci o traumatycznych wydarzeniach w społeczności lokalnej oraz przyczynek do opracowania mechanizmów tworzenia się miejscowych „legend”.

Istotny jest również starannie dobrany materiał ilustracyjny (122 fotografie) połączony z wnikliwymi analizami historyczno-artystycznymi. Jedną z nich jest próba zrekonstruowania planu oraz wyglądu drewnianego kościoła pw. św. Mikołaja, który spłonął w roku 1739 (s. 284–291). Na podstawie aktów wizytacji biskupich autor omówił również jego wyposażenie.

W swoich analizach nie pominął kościoła filialnego w Zakrzowie (s. 346–361), ponownie wykorzystując trafnie dobrane ilustracje (m.in. architektoniczny rzut kościoła św. Anny w Zakrzowie). W przeciwieństwie do innych monografii tego typu, autor nie ograniczył się jedynie do opisu świątyń, ale przedstawił otoczenie kościoła, tj. miejsca pochówków stryszowskich parafian oraz cmentarz, a także plebanię i budynki parafialne (szkoła). Dokonał również analizy „małej architektury”, tzn. krzyży i kapliczek przydrożnych, słusznie uznając je za wyraz miejscowej pobożności. Jak wskazano wcześniej, recenzowana monografia może być również traktowana jako studium społeczności lokalnej. Potwierdza to rozszerzenie zagadnień architektonicznych o rekonstrukcję miejscowych układów ruralistycznych (s. 697–718). Całość została uzupełniona mapą katastru galicyjskiego oraz charakterystyką lokalnego budownictwa.

Książka została opracowana z wykorzystaniem twórczej i krytycznej analizy przekazów źródłowych. Uwagi można mieć jedynie do kilku szczegółowych kwestii, z których najważniejszą jest datowanie powstania parafii. Autor uznał, że *Stronow/Strenow*, występujący na kartach *Acta Camerae Apostolicae* m.in. z lat 1326, to *Stryszów* (s. 41–42), w związku z czym można przesunąć fundację tamtejszej parafii na początek XIV w. Należy w tym miejscu wskazać jednak kilka nieścisłości. Autor pisze, że na kartach tych właśnie akt „parafia Stronow występowała niemal naprzemiennie z nazwą «Stryszow/ Strzyżów»” (s. 42), co ma potwierdzać jego przypuszczenia. Z edycji Jana Ptaśnika, a następnie Stanisława Szczura wynika jednak, że w latach dwudziestych XIV w. w dekanacie zatorskim istniała parafia *Stronow*¹. Podobnie w latach czterdziestych i pięćdziesiątych² oraz siedemdziesiątych wieku XIV³. Jedynie w opracowaniu o świętopietrze w Polsce wskazano, że w latach 1373–1374 pobierano je ze Strzyżowa (Stryszowa)⁴. Tadeusz Gromnicki odnotował, że za podstawę źródłową dla danych pochodzących lat siedemdziesiątych XIV w. służyły mu odpisy przechowywane w krakowskiej Akademii Umiejętności⁵. Z racji tego, że wspomina o kolektorze Piotrze synu Stefana można uznać, że chodzi o ten sam odpis, o którym S. Szczur we wstępie do swojej edycji pisał, że zawiera błędne odczyty⁶. Abstrahując od sposobu zapisu i możliwych błędów, w odpisach materiałów z lat siedemdziesiątych XIV w., przechowywanych w Bibliotece PAU i PAN, nadal pojawia się *Stronow*⁷. Można przyjąć, że w żadnym źródle z XIV w. nie występuje miejscowość *Stryszow/ Strzeżow* w dekanacie zatorskim. Co więcej w tych samych źródłach pojawia się np. *Strigavia* (ob. Strzygłów) w powiecie śląskim⁸, czy też *Strassow* (ob. Strzyżów) w prepozyturze wiślickiej⁹. Wydaje się zatem, że nazwy tego typu nie były obce kolektorom, dlatego więc tak mocno zniekształcono nazwę Stryszów¹⁰? Na marginesie tych rozważań odnotować należy, że ok. 5 km

¹ Akta. 1913a, s. 130 (*Stronow*), s. 202 (*Strenow*), s. 301 (*Stronow*).

² W tych latach konsekwentnie jako *Stronow*; Akta. 1913b, s. 176, 178, 180, 182, 183, 187, 193, 202, 211, 221, 230, 240, 249, 257, 265, 273, 280, 288, 330, 393, 409. Część druga z niewiadomych przyczyn pominięta przez autora.

³ Akta. 1994, s. 5, 25.

⁴ Gromnicki T. 1908, s. 320–321.

⁵ Gromnicki T. 1908, s. 273. Pierwotny zapis nazwy sprawiał już trudność historykom, np. Bolesław Kumor stwierdził, że parafia powstała przed 20 maja 1440 r., powołując się na zapis z ksiąg oficjalatu krakowskiego; Kumor B. 2002, s. 232. W zapisie jedną ze stron procesu jest Tomasz ze *Strziszowa* — AKKM, AO, sygn. 6, s. 15. Z innych zapisów wynika jednak, że chodzi o Stryszową w powiecie szczyrzyckim, własność klasztoru mogińskiego, o czym wspomina autor monografii (s. 44).

⁶ S. Szczur podał błędną sygnaturę rękopisu, tj. B.PAU/PAN, rkps nr 8421. Pod sygnaturą tą znajdują się odpisy depesz nuncjusza Vidoniego z 1658 r. Właściwa sygnatura poniżej.

⁷ B. PAU/PAN, rkps 8564, s. 7, 31.

⁸ Akta. 1913a, s. 357, 359.

⁹ Akta. 1913a, s. 375.

¹⁰ Identyfikację utrudnia również fakt, że w diecezji krakowskiej było kilka miejscowości o podobnej nazwie, np. w pow. szczyrzyckim funkcjonowała miejscowość Stryszowa, którą w roku 1338 zapisano jako *Stroyssowa*; zob. KDKK.1874, nr 163.

na wschód od Stryszowa położona jest wioska Stronie, która przynajmniej od 1529 r. wchodziła w skład parafii stryszowskiej¹¹. Miejscowość jako *Strenie* pojawiła się np. w roku 1440¹². Językowo *Stronie* bliższe jest łacińskiemu *Stronow/Strenow* niż *Stryszów*. Problem ten jest trudny do rozstrzygnięcia, ponieważ brakuje źródeł, niemniej hipoteza o powstaniu parafii w początkach wieku XIV wymagała użycia bardziej przekonującej argumentacji, zwłaszcza w obliczu tego, co zauważył sam autor: wg Długosza w drugiej połowie wieku XV Stryszów należał do parafii Klecza (s. 44)¹³.

Kolejna szczegółowa uwaga dotyczy Słupskich h. Drużyna, jednych z pierwszych patronów parafii. Idąc za jedną z hipotez przedstawionych w artykule Jerzego Sperki o dokumencie fundacyjnym Michała Awdanę, wystawionym dla kościoła w Buczaczu, autor przychylił się do twierdzenia, że Piotr (Potrasz) *de Stryszch*, wojewoda lwowski, występujący jako jeden ze świadków na ww. dokumencie fundacyjnym, pochodził ze Stryszowa (s. 427–428)¹⁴. Warto jednak zaznaczyć, że J. Sperka w swoim artykule przedstawił również inne rozwiązanie nazwy miejscowości: *Strysch* miałby być zepsutym zapisem *Stryja*. W tej hipotezie Piotr byłby tożsamy z Piotrem właścicielem wsi Pnikut, notowanym na Rusi w latach 1375–1385¹⁵. Tenże Piotr, występujący również jako *Strysky*, *Strizki*, *Stryski*, oprócz Pnikuta otrzymał również m.in. Pukienicze koło Stryja¹⁶. Po zestawieniu tych wszystkich informacji wydaje się, że bardziej prawdopodobna jest druga hipoteza, tzn. Piotr pochodził ze Stryja, a nie Stryszowa pod Barwałdem¹⁷.

W większości przypadków autor bardzo dobrze rozpoznaje osoby i uzgadnia brzmienie ich nazwisk, z jednym wyjątkiem: konsekwentnie stosuje zapis Miczowski dla Aleksandra Micowskiego (względnie Miciewskiego) h. Prawdzic, rotmistrza królewskiego, postaci znanej i wymienianej w historiografii, np. *Urzędnikach województwa kijowskiego i czernihowskiego*¹⁸, a sama rodzina Micowskich opisana została już przez Kaspra Niesieckiego w jego *Herbarzu polskim*¹⁹.

Do imponującego spisu literatury można byłoby dodać jedynie *Nazwy miejscowe Polski*, tom XVI, w którym odnotowano Stryszów²⁰ oraz wspomniany wyżej *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*²¹.

Powyższe szczegółowe uwagi nie wpływają jednak na odbiór całości monografii, którą należy ocenić bardzo wysoko. Opracowanie dziejów parafii Stryszów zostało poprzedzone rzetelną i wnikliwą kwerendą archiwalną, uzupełnioną o wydawnictwa źródłowe oraz literaturę przedmiotu. Powstała w ten sposób książka jest oryginalnym i wyczerpującym opracowaniem zagadnienia. Sposób prezentacji materiału sprawia, że powinna być ona ważną pozycją nie

¹¹ LR. 1968, s. 83.

¹² Mikołaj Serafin kupił wówczas zamek Barwałd wraz ze Stroniem, Leśnicą i lasem zw. Ochodza; *Lehns- und Besitzurkunden*. 1883, s. 584.

¹³ Por. Długosz J. 1863, s. 83; Długosz J. 1864, s. 231–232.

¹⁴ W swoim artykule J. Sperka zanotował, że Potrasz być może pochodził ze Stryszowa koło Barwałdu, nigdy z samego Barwałdu, jak chce autor monografii (s. 428); Sperka J. 2014, s. 80.

¹⁵ Tylus S. 1999, s. 108.

¹⁶ O Potraszu ze Strysza J. Sperka pisze też w książce o otoczeniu Władysława Opolczyka; Sperka J. 2006, s. 79, 363. Potrasz wymieniony jest również w edycji źródłowej wspomnianego dokumentu fundacyjnego dla Buczacza; AGZ. 1875, s. 20.

¹⁷ S. Tylus nazwał go Pietraszem ze Strysza i wskazał trzy miejscowości, tj. Stryszów w woj. krakowskim, Stryszową pod Gdowem oraz właśnie Stryj; Tylus S. 1999, s. 108.

¹⁸ Micowski był cześnikiem kijowskim; zob. *Urzędnicy*. 2002, nr 41. Urząd objął 11 kwietnia 1676 r. po śmierci Jana Steckiego; zob. też *Słownik*. 1971–1973, s. 588.

¹⁹ Niesiecki K. 1841, s. 389.

²⁰ Nazwy. 2021, s. 109.

²¹ *Lehns- und Besitzurkunden*. 1883.

tylko dla regionalistów, ale przede wszystkim, jako materiał porównawczy, dla historyków zajmujących się parafiami doby przedindustrialnej, czy też historyków sztuki, podejmujących zagadnienia np. wiejskiej architektury.

dr Joanna Brzegowy

Instytut Historii

Polska Akademia Nauk

joanna.brzegowy@wp.pl

© <https://orcid.org/0000-0003-1056-7521>

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

AKKM [Archiwum Krakowskiej Kurii Metropolitalnej], AO [Acta Officialia], sygn. 6.

B. PAU/PAN [Biblioteka PAU, PAN w Krakowie], rkps 8564.

Źródła i opracowania publikowane

Akta. 1913a. *Acta Camerae apostolicae*, 1: 1207–1344, wyd. J. Ptaśnik, Kraków.

Akta. 1913b. *Acta Camerae Apostolicae*, 2: 1344–1374, wyd. J. Ptaśnik, Kraków.

Akta. 1994. *Acta Camerae Apostolicae*, 3: 1373–1375, wyd. S. Szczur, Kraków.

AGZ. 1875. *Akta Grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie*, 2, Lwów.

Długosz Jan. 1863, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, 1, wyd. A. Przezdziecki, Kraków.

Długosz Jan. 1864, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, 2, wyd. A. Przezdziecki, Kraków.

Gromnicki Tadeusz. 1908. *Świątopietrze w Polsce*, Kraków.

KDKK. 1874. *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, 1, wyd. F. Piekosiński, Kraków.

Kumor Bolesław. 2002. *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, Kraków.

Lehns- und Besitzurkunden. 1883. *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Furstenthumer im Mittelalter*, 2, wyd. C. Grünhagen, H. Markgraf, Leipzig.

LR. 1986. *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber Retaxationum)*, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Nazwy. 2021. *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, 16 (Sib–Sy), red. U. Bijak, P. Swoboda, Kraków.

Niesiecki Kasper. 1841. *Herbarz polski*, 6, wyd. J.K. Bobrowicz, Lipsk.

Słownik. 1971–1973. *Słownik Staropolskich nazw osobowych*, 3: K1–M, red. W. Taszycki, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Sperka Jerzy. 2014. *Michał Awdaniec a początki kościoła parafialnego w Buczaczu*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne”, 6, s. 74–84.

Sperka Jerzy. 2006. *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401*, Katowice.

Tylus Stanisław. 1999. *Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*, Lublin.

Urzędnicy. 2002. *Urzędnicy województwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik.